

**ԴԱՎԻԹ ԵՊՍ. ԳԵՂԱՄԵՑԻՆ ԳՐԻՉ, ԹԵ՛ՆՈՐ
ՍԲԱՆԶԵԼԱԳՈՐԾ ՄԻԵՎՆՈՒՅՆ ՁԵՌԱԳՐՈՒՄ
(ՄՄ 3812, ՀԱՅՍՄԱՎՈՒՐԲ)**

Բանալի բառեր՝ Հայսմավուրք, Դավիթ եպիսկոպոս, Դավիթ Գեղամեցի, միջնադարյան բանաստեղծ, եկեղեցական գործիչ, գրիչ, սքանչելագործ, Պատմութիւն Դավիթ Գեղամեցու, վարք, վարքագրութիւն, «Ողբք ի Զուղա»:

Հոգվածի¹ նպատակն է քննել Դավիթ եպիսկոպոս Գեղամեցու ընդօրինակած Հայսմավուրքում (ՄՄ 3812) նրա գրիչ լինելու հարցը, քանի որ նույն ձեռագրում առկա է նաև «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» խորագրով նյութ:

Դավիթ եպս. Գեղամեցին 16-17-րդ դդ. հայ միջնադարյան բանաստեղծ և եկեղեցական գործիչ է: Ծնվել է Գեղամա լեռների արևելյան փեշերին գտնվող Զորագյուղ գյուղում, որտեղից էլ ստացել է Գեղամեցի մականունը: Եպիսկոպոս է ձեռնադրվել 1575 թվականին, եղել է հորոտկա վանքի առաջնորդ: Նրա գործերից առավելապես հայտնի է «Ողբք ի Զուղա» երկը, որը գրվել է 1610 թվականին: Այս երկում Դավիթ Գեղամեցին նկարագրում է Շահ Աբասի իրականացրած հայերի բռնի տեղահանությունը մասնավորապես Զուղայից, նաև Գանձակի, Շամախու և Շիրվանի դեպքերը, ակնարկ կա հարևան Վրաստանի որոշ բերդերի գրավման մասին ևս (Թիֆլիս, Գորի):

Հայ մատենագրության մեջ Դավիթ Գեղամեցին հայտնի է նաև որպես ձեռագրի ընդօրինակող-գրիչ: Խոսքը նաև վերը նշված Հայսմավուրքի մասին է, որի գրչության թվականը ևս 1610-ն է. ձեռագիրն ընդօրինակվել է Ղարամուրատ

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, hiritsyan@gmail.com, գիտաշխատող, հոդվածը ստանալու օրը՝ 30 մայիսի, 2024, հոդվածը գրախոսելու օրը՝ 27 հոկտեմբերի, 2024:

¹ Երիտասարդական 9-րդ գիտաժողովի նյութերից (նվիրված Հրաչյա Թամրազյանի ծննդյան 70-ամյակին, 23-25 նոյեմբերի, 2023):

գյուղում (Ձականա երկիր)՝: Ըստ ՄՄ 3812 ձեռագրի³ գրչության ժամանակի հիշատակարանները՝ այն ընդօրինակվել է երեք գրչի ձեռքով՝ Դավիթ եպիսկոպոսի, Հովասափ երեցի և Եսայու: Նշված ձեռագրի ծաղկողը, այլ ձեռագրերի մանրանկարներից դատելով, ամենայն հավանականությամբ կրկին Դավիթ եպս. Գեղամեցին է⁴:

Հոգվածում փորձել ենք պարզել վերը նշված «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին»⁵ բնագրի առկայության խնդրահարույց հարցը Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով ընդօրինակված ձեռագրում (տե՛ս նկ. 1-2): Այս նյութը գրիչը գետեղել է Հայսմավուրքի հիմնական միավորներից անմիջապես հետո որպես Հայսմավուրքի մաս՝ մինչ բուն գրչության ժամանակի հիշատակարանը: Ավելին, ձեռագրում առկա է նաև Դավիթ Գեղամեցու «Ողբք ի Զուղա» չափածո երկը (սկիզբը և վերջը թափված՝ մեկէջանոց հատված): Չնայած այն հանգամանքին, որ և՛ «Յուցակ ձեռագրաց»-ում⁶,

² Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բաշխյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 259 (Ձական գավառ) և հ. 3, Երևան, 1991, էջ 536-537 (Ղարամուրատ գյուղ):

³ ՄՄ 3812 ձեռագիրը նախապես եղել է էջմիածնի Մատենադարանի 1910-1915 թթ. հավաքածուի մաս (Սևանա անապատի գրատնից բերված 104 ձեռագրերի շարքում), որտեղից էլ արդեն ավելի ուշ բերվել է Երևանի Մատենադարան. այս մասին մանրամասն տե՛ս Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զելթունյան, Փ. Անթաթյան, ներածությունը՝ Օ. Եգանյանի, խմբագրությամբ՝ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1965, էջ 72-89: Ձեռագրի արտաքին նկարագրության տվյալներն են ԳԻԻԶ՝ Դավիթ եպս. Գեղամեցի, Հովասափ երեց (փոխնիփոխ՝ 1ա-480ա, 517ա-518ա), Եսայի (480ա-516բ): ԾԱԿԿՈՂ՝ Դավիթ եպս. Գեղամեցի: ՍՏԱՅՈՂ՝ Աղաբաբ: ԹԵՐԹ՝ 518+1 (կրկն.՝ թ. 1, սևով էջակալում՝ ա-գ, որ է՝ 241բ-4ա, մատիտով հետագայի էջակալում՝ 1-1034, որ է՝ 1ա-518բ). չգրված՝ 1բ, 1գ: ՊՐԱԿ՝ Ա-ԽԴ×12 (Ա 15, Գ 11, ԻԱ 6, ԽԴ 7): ՆՅՈՒԹ՝ թուրք. լուսագծերով: ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ՝ 39×25,5: ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ երկայուն (32,5×19,5): ԳԻՐ՝ բոլորգիր:

⁴ Աստղիկ Գևորգյանը ձեռագրիս նկարագրողը թեականորեն համարում է Դավիթ եպիսկոպոսին՝ վկայակոչելով ԺԶ դարավերջին՝ վերջինիս ընդօրինակած ՄՄ 8867 և ՄՄ 6376 ձեռագրերը, որտեղ Դավիթ եպիսկոպոսը նաև ծաղկողն է (տե՛ս Ա. Գեորգեան, Անանուն հայ մանրանկարիչներ. մատենագիտութիւն, IX-XVII դդ., Գահիրե, 2005, էջ 389, չմ. 542, ծնթ. ը): Վերոնշյալ ձեռագրերից ՄՄ 6376-ում մանրանկարի տակ մակագրված է Դավիթ եպիսկոպոսի անունը (198բ), ՄՄ 8867-ում վերջինս նշված է գրիչ (299բ), իսկ մանրանկարչությունը՝ հար և նման ՄՄ 6376-ի մանրանկարչությանը: Վերը նշված ձեռագրերի մանրանկարների համեմատությունը ձեռագրիս մանրանկարչության հետ՝ թույլ տվեց վստահաբար եզրակացնելու (արվեստաբաններ Դավիթ Ղազարյանի և Սեդա Մանուկյանի հետ խորհրդակցելով), որ Դավիթ եպս. Գեղամեցին նաև սույն ձեռագրի ծաղկողն է:

⁵ Այսուհետ՝ «Պատմութիւն...»:

⁶ Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Ա, էջ 1089 (այստեղ գրիչների շարքում նշված է «Դավթ եպս.», իսկ բնավող նյութը թեականորեն վերագրած է գրչին՝ «Բվնդ. նաև՝ Վարժ Դարթի Գեղամեցոյ (գրչի)», «Ողբք ի Զուղա» երկի առիթով արձանագրված է «Դավթ գրչի Վասն տեղահանութեան Զուղայեցոց (չափ.)»):

և՛ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ»-ում⁷, և՛ Ղևոնդ Ալիշանի «Հայապատում»-ի⁸ մեջ Դավիթ Գեղամեցին արդեն համարված էր ՄՄ 3812 ձեռագրի գրիչը՝ «Պատմութեան...» առկայությունը կասկած հարուցեց, թե իրապե՞ս Դավիթ Գեղամեցին նաև ձեռագրի գրիչն է։ Քանի որ թերևս անհավանական է, որ գրիչն իր կենսագրություն-պատմությունը գետեղեր իր ընդօրինակած Հայսմավուրքում՝ այլ սրբերի շարքում՝ իրեն կոչելով «նոր սքանչելագործ», «այս հրաշագործ եպիսկոպոսն» և այլն:

Կասկած է հարուցում նաև այն, որ գրչության ժամանակի հիշատակարանում (517ա) Դավիթ եպիսկոպոսն իրեն ոչ մի անգամ չի կոչում Գեղամեցի: Փորձեցինք այլ վկայություններ փնտրել առ այն, որ այստեղ նշված Դավիթ Գեղամեցին և գրչության հիշատակարանում նշված Դավիթ եպիսկոպոսը երկու տարբեր անձեր են, և որ ամենայն հավանականությամբ, ձեռագրի գրիչներից Դավիթ եպիսկոպոսը գրել է իրեն ժամանակակից Դավիթ Գեղամեցու մասին և ձեռագրում ներառել նաև վերջինիս ողբը՝ «Ողբք ի Զուղա»: Սակայն այս վարկածը բացառվում է, եթե հաշվի առնենք ձեռագրական, փաստագրական և այլ տեղեկություններ Դավիթ Գեղամեցու կյանքի և գործունեության վերաբերյալ:

Ձեռագիրը մանրամասն ուսումնասիրելիս մենք ևս հանգեցինք այն եզրակացությանը, որ Դավիթ Գեղամեցին և Դավիթ եպիսկոպոսը պետք է որ նույն անձը լինեն: Մեր այս եզրահանգման հիմնական փաստարկները հետևյալն են՝ «Ողբք ի Զուղա» երկի հրատարակությունների մեջ Դավիթ Գեղամեցին նշում է Աղաբաբի⁹ անունը, որը նաև ՄՄ 3812 ձեռագրի ստացողն է¹⁰, և որ Դավիթ

⁷ Հայերեն ձեռագրերի ժե դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հ. Ա., կազմ.՝ Վ. Հակոբյան, Ա. Հովհաննիսյան, Երևան, 1974, էջ 362, Հ^մ 459 (այստեղ որպես գրիչներ արձանագրված են միայն երկուսը՝ «Դավթ Գեղամեցի, Յովսափ երեց»):

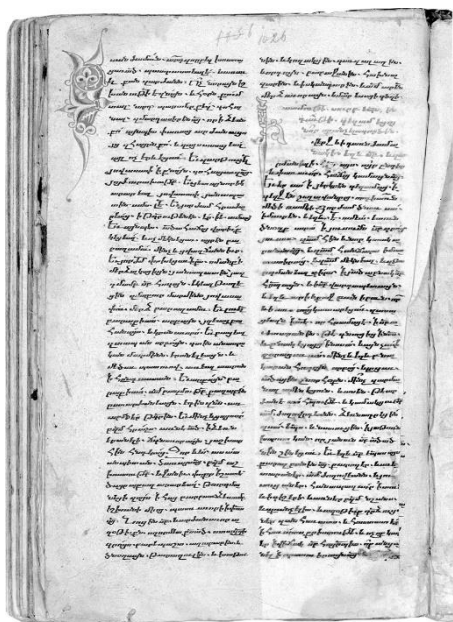
⁸ Ղ. Ալիշան, Հայապատում (Պատմիչք եւ պատմութիւնք հայոց՝ յօրինեալ եւ հաւաքեալ ի Հ. Ղևոնդեայ Վ. Մ. Ալիշան յաթոռակալ վարդապետէ Մխիթարեան ուխտին), Վենետիկ, 1901, էջ 614, ծնթ. 1:

⁹ «Ողբք ի Զուղա» երկի այդ մասը ՄՄ 3812 ձեռագրում ընկած է:

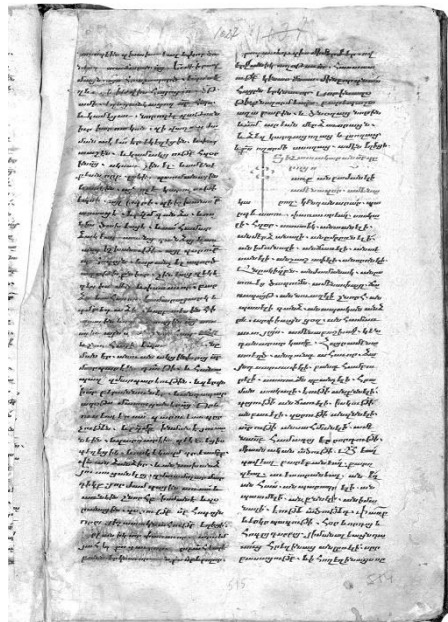
¹⁰ Այդ փաստը բազմիցս նշվում է հայսմավուրբային յուրաքանչյուր միավորի ավարտին եղած համառոտ հիշատակարաններում և վերջում՝ գրչի և ստացողի ընդհանակ հիշատակարաններում: Ստացող Աղաբաբն այնուհետ ձեռագիրը նվիրել է Սուրբ Ամենափրկիչ վանքին: Ձեռագրում ավելի ուշ գրված հիշատակագրություններ կան նաև վերջինիս թոռան և ազգակիցների անունից: Հավելենք, որ հենց այս ստացող Աղաբաբն է 1609 թ. փրկագնել Վանա լճի հարակից գավառներից մեկում ընդօրինակված «Վեհափառի Ավետարանը» (ՄՄ 10780), որն էլ երկար դեգերումներից հետո վերջապես հանգրվանել է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում. այս մասին տե՛ս Թ. Մինասյան, Ուտիքի գրչության կենտրոնները, Երևան, 2020, էջ 114: «Վեհափառի Ավետարանը» (ՄՄ 10780) երբեմն շփոթում են առավել հայտնի «Վեհամոր Ավետարանի» հետ (ՄՄ 10680. վերջինիս հնությանը (ենթադրաբար 7-րդ դար), նաև լավ պահպանվածությամբ պայմանավորված՝ հենց այս ձեռագիր մատյանն է ընտրվել որպես ՀՀ նախագահների երդմնակալության արարողության ժամանակ կիրառվող Ավետարան). շփոթը կարող է առաջանալ այն պատճառով, որ երկուսն էլ Մատենադարանի հավաքածու են նվիրաբերվել Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա Վեհափառի ձեռնով, սա-

Գեղամեցու խաչքարի արձանագրության մեջ վերջինս բնորոշվում է որպես «Դավիթ եպիսկոպոս»¹¹:

Մեր կարծիքով հավանական է առեղծվածի լուծման մի այսպիսի տարբերակ՝ իր մասին այս նյութը ձեռագրում գրել է ոչ թե Դավիթ Գեղամեցին, այլ Եսայի գրիչը: Դավիթ Գեղամեցին և Հովասափ գրիչները Հայսմավուրքը գրել են փոխնիփոխ, իսկ Եսայի գրիչը՝ Հայսմավուրքի վերջին մասը, որից հետո գետեղել է նաև Դավիթ Գեղամեցու պատմությունը: Ձեռքերի համեմատությունից երևում է, որ Եսային նաև ստացողի հիշատակարանի գրիչն է (տե՛ս 515ա):

Նկ. 1. ՄՄ 3812, 514բ

Նկ. 2. ՄՄ 3812, 515ա

Ձեռագրի մանրամասն ուսումնասիրության ժամանակ մեր ուշագրությունը գրավեց առաջին հայացքից աննկատ ևս մի փաստ՝ այն, որ Դավիթ եպիսկոպոսի

կայն տարբեր ձեռագրեր են. տե՛ս Ա. Մաքևոսյան, «Վեհափառական եկու Ավետարան», էջմիածին, Թ-Փ, 1994, էջ 32-34:

¹¹ Տե՛ս Դիվան հայ վիճագրության, պր. 4, Գեղարփունի, կազմ.՝ Ս. Բարխուդարյան, Երևան, 1973, էջ 249: Դավիթ Գեղամեցու, ստացող Աղաբաբի, Զակամ գավառի Ղարամուրատ գյուղի, վերջինիս որպես գրչության կենտրոն լինելու և ձեռագրիս՝ այնտեղ ընդօրինակված լինելու վերաբերյալ տե՛ս նաև Թ. Մինասյան, Ուտիքի գրչության կենտրոնները, էջ 108-114: Դավիթ Գեղամեցու մասին տե՛ս նաև Գ. Ալիշան, Սիսական. Տեղագրություն Մինեաց աշխարհի, Վենետիկ, 1893, էջ 34-35, 52-53:

«Պատմութեան...» գրադաշտն ավելի բաց երանգավորում ունի նույն երեսի այլ հատվածների համեմատությամբ (տե՛ս նկ. 1): Այդպես պատահում է, երբ ձեռագրի գրված հատվածի վրա ինչ-որ նպատակով թուղթ են փակցրած լինում¹² և ժամանակ անց այն հանում են. բնականաբար, ձեռագրի այդ մասն ավելի քիչ է գունափոխված ու աղտոտված լինում: Կարծում ենք՝ հնարավոր է նաև այս վարկածը. Դավիթ եպս. Գեղամեցին, ամենայն հավանականությամբ, մասնակից եղած լինի այս ամենին¹³, այսինքն՝ իր գիտությամբ գրվի իր պատմությունն ու դրվի ձեռագրի մեջ հետագա սերունդների համար, ու որպեսզի շատ ակնառու չլինի այս ամենն իր ժամանակի ընթերցողի համար, որոշվել է նյութը փակել այլ թղթով¹⁴: Այս վարկածը կարող է փոքր-ինչ թեական թվալ, բայց վերը նշված շատ իրողություններ և այստեղ թղթի՝ նախապես փակված լինելու հանգամանքի զուգորդումը, կարծում ենք, կարող են հանգեցնել նման եզրահանգման: Այլապես Դավիթ եպիսկոպոսի «Պատմութեան...» մասի փակված լինելու այլ պատճառ կամ նպատակ չենք կարող ենթադրել:

Ավելին, եթե այս «Պատմութիւն...»-ը գրված լիներ առանձին թերթի վրա և ձեռագրի մեջ մուծված լիներ առանձին, կարելի էր ենթադրել, որ այն իսկապես ավելացվել է ձեռագրին հետագայում՝ որպես ձեռագրի գրչի՝ Դավիթ եպիսկոպոսի մասին լրացնող նյութ: Կամ՝ եթե այս «Պատմութեան...» գրչի ձեռքն այլ լիներ Հայսմավուրքի վերջին միավորի գրչի ձեռքի համեմատ, կարելի էր հավանական համարել, որ հետագայում թերթի չգրված այդ հատվածում մեկը լրացրել է ձեռագրի գրիչ Դավիթ եպիսկոպոսի կենսագրություն-պատմությունը: Սակայն «Պատմութիւն...»-ն անմիջապես շարունակում է Հայսմավուրքի վերջին միավորը՝ որպես նրա մաս. «510ա-5ա Աւելեաց Ե. եւ Աւգոստոս Ժ. Վկայ սրբոյն Անտոնինոսի Աղէքսանդրացոյ..., 510բ ...վկայ սրբոյն Թէփիլոսի եւ կնոջ նորա՝ Պատրիկիայ եւ որդւոյ նորա՝ Աղամաղեա..., 511ա Պատմ. Յովասափոս եւ

¹² Ձեռագրերում՝ մասնավորապես Հայսմավուրքներում, շատ է հանդիպում այդպիսի երևույթ, երբ հետագայի ստացողը «բարեխղճորեն» այլ՝ չգրված թղթերով ծածկել է գրչության ժամանակի ստացողի համարյա բոլոր հիշատակարանները և վրան լրացրել իր և իր ընտանիքի, ազգակիցների տվյալները: Երբեմն այդ թղթերը ժամանակի ընթացքում պոկվել են կամ միտումնավոր առանձնացվել, որպեսզի երևան մաս գրչության ժամանակի տվյալները: Հանդիպում են դեպքեր, երբ հետագայի ստացողը նորոգողի ձեռքով այնպիսի արհեստավարժությամբ է փակցնել տվել այդ թղթերը, որ դրանք նույնիսկ ձեռագրի թղթից չեն տարբերվում:

¹³ Քանի որ ձեռագիրը գրվել է երեք գրիչների ձեռքով, ակնհայտ է, որ Նսային ժամանակակից է եղել Դավիթ Գեղամեցուն: Ամենայն հավանականությամբ, Նսայի գրիչը ՄՄ 7842 ձեռագրում վկայված հետագայի հիշատակարանի գրիչն է՝ Նսայի Գեղամեցինը. համընկնում են և՛ վայրը, և՛ ժամանակաշրջանը (1603 թ.). հմմտ. Հայերեն ձեռագրերի Ժէ դարի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հ. Ա, էջ 99, Հ^տ 115:

¹⁴ Թերթ 515ա երեսի՝ «Պատմութեան...» շարունակության վրա ևս նկատելի են ջնջման՝ տողերի վրա ջնջագծերի և թանափ տարածման հետքեր՝ մինչ բնագրի ավարտի հիշատակարանային հատվածը:

Բար[ա]ղամու ճգնօորին..., 514բ [Պ]ատմ. սուրբ եպիսկոպոսին՝ **Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին**»՝ նույն այդ միավորի¹⁵ գրչի ձեռքով¹⁶, ինչով էլ հաստատվում է, որ գրվել է բովանդակությունն ընդօրինակելուց անմիջապես հետո:

«Պատմութեան...»՝ Հայսմավուրքի մաս դիտարկվելն ապացուցվում է նաև նրանով, որ նախորդ միավորների նման այս միավորից հետո ևս առկա է ստացողի համառոտ հիշատակարան¹⁷: Եվ, որ ամենակարևորն է՝ լուսանցազարդը և «Պատմութեան...» զարդագիրն արված են նույն ծաղկողի ձեռքով, և եթե ընդունում ենք, որ Դավիթ եպիսկոպոս Գեղամեցին է ձեռագրի ծաղկողը, ըստ այդմ՝ արված է Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով (նույն են ոճն ու գունային ներկապնակը): Այս վարկածից ելնելով՝ սկզբնապես ենթադրում էինք, որ գուցե ձեռագրում հենց Դավիթ եպիսկոպոսն էլ իր ձեռքով գրած լինի իր վարքը՝ կենսագրություն-պատմությունը, Հայսմավուրքի միավորներին բնորոշ առանձնահատկություններով¹⁸, բայց, ինչպես ասացինք, Եսայի գրչի ձեռքի համեմատությունը ցույց տվեց, որ այս երկը Եսայի գրչի ձեռքով է գրված: Այսինքն՝ ձեռագրում գրել է Եսայի գրիչը, իսկ թե ինչո՞ւ պետք է ծածկեր այլ թղթով, դա այլ պատճառ, քան մեր եզրահանգումը (Դավիթ եպս. Գեղամեցու մասնակցությունը արված լինելը), չի ենթադրում: Ընդ որում, Եսայի գրիչը ձեռագիրը շարունակել է 480ա էջից, այսինքն՝ նա ոչ միայն այս նյութի ու ստացողի հիշատակարանի գրիչն է, այլ նաև ձեռագրի՝ մինչ այդ եղած բովանդակության վերջին մասի գրիչը:

Ձեռագրերում շատ են հանդիպում հետագայի հիշատակարաններ, բնականաբար՝ այլ ձեռքերով, բայց այս դեպքում Եսայի գրիչը հիշատակարանի գրիչ

¹⁵ Նկատի ունենեմ հայսմավուրբային միավորը՝ «510ա-5ա Աւելեաց Ե. և Աւգոստոս Ժ.», որն իր մեջ ներառում է այս դեպքում՝ չորս տարբեր վկայաբանություն-պատմություն. հայսմավուրբային միավորներն առանձնացվում են ըստ տարվա օրերի:

¹⁶ Առաջին հայացքից գիրը մի փոքր այլ է երևում նախորդ միավորի՝ Եսայի գրչի ձեռքի համեմատ, սակայն առանձին տառանքների համեմատությունը ցույց տվեց (մ, ձ, ի, շ, չ), որ գիրը Եսայի գրչի ձեռքն է: Փակված լինելու արդյունքում գրադաշտի այդ մասն ավելի բաց է փչադատված, որից էլ առաջացել է այդ տարբերությունը: Եթե նույնիսկ համարենք, որ Եսայի գրչի ձեռքը չէ, ապա ստացվում է, որ Դավթ Գեղամեցին է իր ձեռով գրել իր պատմությունը, սակայն 517ա-ի գրչության ժամանակի հիշատակարանի՝ Դավթ Գեղամեցու գիրը միանգամայն տարբեր է «Պատմութեան...» գրից:

¹⁷ «Սորին աղօթիմն ողորմեա՛, Քրիստոս, բարեպաշտ Աղաբաբին և ծնողաց նորին, և ամենայն արեան մերձատրացն, և ձեզ՝ կարդացողաց և լսողաց, և Քրիստոս ողորմի ասողաց. ամէն, եղիցի»: Հիշատակարանի սկզբի տողերի վրա ջնջագիծ (նախորդիվ) ընդգծված). այստեղ ստացող Աղաբաբի անունը առկա է, ինչը նշանակում է, որ «Պատմութեան...»-ը Հայսմավուրբի միավոր է դիտարկվել:

¹⁸ Այսինքն հնարավոր է, որ Դավթ եպս. Գեղամեցին, ընդօրինակելով Հայսմավուրբի բազմաթիվ միավորները՝ զանազան սրբացված մարդկանց վարդ-պատմությունները, նոր վկաների վկայաբանություն-պատմությունների համաբանությամբ ինքն ևս ոգեշնչվել և ցանկություն ունենալ, որ իր կենսագրությունն այդ ձևաչափով հասներ ապագա սերունդներին:

լինելուց բացի նաև ձեռագրի գրիչներից մեկն է: Դա նշանակում է, որ Եսայի գրիչը կիսատը հետագայում լրացնողը և հիշատակարանների գրիչը չի եղել միայն: Նա ձեռագիրն ընդօրինակող գրիչներից մեկն է եղել հենց ձեռագրի ընդօրինակության ժամանակ: Դրա օգտին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ ձեռագրի վերջում առկա է Դավիթ եպս. Գեղամեցու ձեռքով գրված գրչության ժամանակի հիշատակարան: Հակառակ դեպքում, գրչության ժամանակի հիշատակարանը, որ հստակ գրված է Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով ու գրված իր «Պատմութեան...»-ը հաջորդող էջերում, կամ չէր լինի, կամ կլինեք Եսայի գրչի ձեռքով Դավիթ եպիսկոպոսի անունից: Ստացվում է, որ Դավիթ եպիսկոպոսը տեսել է ամբողջ ձեռագրի ընդօրինակությունը, ըստ այդմ՝ գրել նաև գրչության ժամանակի հիմնական հիշատակարանը, նա Հովասափ երեցի հետ փոխնիփոխ ընդօրինակել է 1ա-480ա էջերի բնագրերը, իսկ այդ մասից հետո եղած բնագրերի ընդօրինակությունն ու Դավիթ Գեղամեցու «Պատմութիւն...»-ը գրվել են Եսայի գրչի ձեռքով իր իսկ Դավիթ եպս. Գեղամեցու գիտությունը: Ավելին, որոշ ձեռագրագիրտական և լեզվաբանական նկատառումներից ելնելով՝ կարծում ենք, որ այս «Պատմութեան...» հեղինակը հենց Դավիթ Գեղամեցին է¹⁹, պարզապես ձեռագրում գրված է Եսայի գրչի ձեռքով:

Ինչ վերաբերում է Դավիթ եպս. Գեղամեցու պատմությանը՝ «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին», այն զբաղեցնում է ՄՄ 3812 ձեռագրի 514բ-5ա էջերը: Թթ. 514-5-ի միջև մեկ թերթ կտրված-հանված է. պահպանված է մոտ 2 սմ հիմք ունեցող ելուստը, որի վրա առկա են անկապակից մի քանի տառեր: Վերջիններիս գրությունը հար և նման է 514բ և 515ա էջերի գրությունը, որը փաստում է կտրված-հանված թերթի՝ «Պատմութեան...» մաս լինելը: Այսինքն՝ Դավիթ եպս. Գեղամեցու «Պատմութեան...» բնագիրը մեջտեղում՝ նշված Հայսմավուրքի մեկ թերթի չափով ընդհատվում է: Կարծում ենք, որ դա արվել է ձեռագրի գրչության ժամանակի հետ համեմատած՝ ավելի ուշ շրջանում. տեքստում հանդիպող Դավիթ եպիսկոպոսի անունը քերված-ջնջված է, և ամենայն հավանականությամբ նույն անձն էլ կտրել-հանել է թերթը:

«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» բնագիրը Դավիթ եպս. Գեղամեցու կենսագրությունն է՝ գրված Հայսմավուրքին բնորոշ առանձնահատկություններով: Այն վարքագրությանը²⁰ բնորոշ

¹⁹ Դավիթ Գեղամեցու ոճն է, որն ընդհանուր է գրչության ժամանակի գրեթե բոլոր հիշատակարանների համար. կարծում ենք, որ Եսայի գրչի ձեռքով գրված ստացողի հիշատակարանի հեղինակը ևս Դավիթ Գեղամեցին է, պարզապես ձեռագրում ընդօրինակել է Եսայի գրիչը:

²⁰ Ինչպես հայտնի է վարձագրությունը միջնադարյան գրական ժանր է՝ սրբախոսության զլխավոր տարատեսակներից մեկը: Եկեղեցու կողմից ընդունված՝ կանոնացված պատմություն սրբի, նրա կյանքի, հոգևոր սխրանքների ու շարադասների, կատարած հրաշագործությունների և այլնի մասին: Վարձագրությունը (ինչպես և վկայաբանությունը) սկզբնավորվել է Բիսպոնեական կրոնի հետ մեկտեղ, թեև ունեցել է առավել հին՝ հինկապարանային

հատկանիշների մի ամբողջություն է՝ պարզապես ստեղծված ավելի ուշ՝ Ժե դարում (1610 թ.), և հարմարեցված վերջինիս ժանրային բնույթին²¹։ Պատմությունն սկսվում է Դավիթ Գեղամեցու անձին ուղղված մեծարանքի խոսքերով և նրա աստվածահաճո կենսակերպի ներկայացմամբ։ Նշվում է ծննդավայրը՝ «... եւ էր սա ի յերկրէն **Գեղամայ՝** ի գեղջէն **Շողավանքոյ...**» (այժմ **Ձորագյուղ՝ Գեղարքունիքի մարզ՝ Մարտունու տարածաշրջան**)²², ստացած կրթությունը, որի արդյունքում վերջինս այնքան է հմտանում աստվածաբանություն մեջ, որ որոշում են նրան ձեռնադրել **Խորոտկա վանքի եպիսկոպոս**։ Ինչպես նշվում է պատմության մեջ՝ «այս **հրաշագործ եպիսկոպոսի**» օրոք ոչ ոք չի կարողացել զանց առնել Աստծո պատվիրանները։ Նշվում են «**ամենակարող եպիսկոպոսի**» բազմաթիվ նորոգած եկեղեցիները, մասնավորապես՝ **Խորոտկա վանքը**, որ նորոգվել է 1610 թվականին։ Դավիթ Գեղամեցին ներկայացվում է իբրև **սքանչելագործ**։ Նրան վերագրվում են բազմաթիվ **հրաշագործություններ**՝ «...**լըցաւ աստուածային շնորհօքն...**», «... **և առնէր բազում նշանս և սքանչելիս...** », «... որք լսէին՝ զարմանային և ասէին՝ այն ոչ է կարողութիւն եպիսկոպոսի, այլ թագաւորի, զի իշխանութեամբ արասցէ և բազում գանձս և ոսկիս ծախեսցէ, և սա համարձակեալ առանց գանձոյ և առանց իշխանութեան, այլ զօրութեամբ Սուրբ Հոգոյն և

սկզբնակերպեր (**Ք. Տեր-Դավթյան**). տե՛ս «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան, Երևան, 2002, էջ 976-978։ Չնայած վարժ կամ վկայաբանություն գրվել են եկեղեցու կողմից սրբացված անձերի մասին նրանց՝ հիմնականում շարչարաններով մահվանից հետո՝ Դավիթ Գեղամեցին փաստացի իր կենդանության օրոք փորձել է գրել այդպիսի վարժ՝ ամենևին չլինելով սուրբ կամ սրբացված անձ։

²¹ Այսպես ասած՝ «շինծու» վարժ է գրել։ Երևույթը կարող ենք համեմատել հայերենի որևէ գրատեսակի՝ ավելի ուշ շրջանում կիրառության փորձի հետ։ Այսպես՝ հայկական գրի տեսակները՝ **երկաթագիր, բոլորգիր, նոտրգիր և շղագիր**, ունեն իրենց գործածության **մոտավոր** ժամանակը, համապատասխանաբար՝ 5-11 դդ., 12-16 դդ., 17-18 դդ., 19-րդ դ. սկսած (տե՛ս **Ա. Գ. Աբրահամյան**, **Հայոց գիր և գրչություն**, Երևան, 1973, էջ 56-80), և երբ, օրինակ, 19-րդ դ.՝ արդեն շղագրի ժամանակաշրջանում, ձեռագրերում հանդիպում է բոլորգիր, որը հարմարեցված է վերջինիս յուրահատկություններին՝ ձեռագրագիտության բնագավառում այն ընդունված է անվանել **շինծու բոլորգիր**։ Հայկական գրատեսակների գործածության ժամանակային նոր խմբավորման մասին տե՛ս **Մայիլ է. Սթոուն, Տ. Գոյումենան, Հեննինգ Լեմանն**, **Հայկական հնագրությունն այլոք, անգլերենից թարգմանեցին՝ Գ. Մուրադեան, Ա. Քոփչեան**, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2006, էջ 101-107։ Մայիլ է. Սթոունն առաջարկում է հետևյալ ժամանակային սահմանազատումը՝ ըստ գրչության «հինգ գլխատր ոներին»։ 1. Գլխագիր (երկաթագիր) գրչություն՝ 862-1331 թթ., 2. Խառը գլխագիր-փոքրատառ (երկաթագիր-բոլորգիր) գրչություն՝ 981-1304 թթ., 3. Փոքրատառ (բոլորգիր) գրչություն՝ 1169/1170-1829 թթ., 4. Ուշ փոքրատառ (նոտրգիր) գրչություն՝ (1359) 1457-1864 թթ., 5. Կցագիր առգագիր (շղագիր) գրչություն՝ 1853-1895 թթ. (փակագծերը Մ. է. Սթոունինն են)։

²² Գյուղը հայտնի է եղել մի քանի անուններով՝ **Գետնափոր, Ձորագեղ, Շողավանք, Շողագա, Վայի, Վայի Աղալու** և այլն. տե՛ս **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բաշխյան, Հ. Բաբսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան**, հ. 3, Երևան, 1991, էջ 483։

սքանչելագործ աղօթիւքն իւր շինեաց զեկեղեցիս մեծ և փառաւոր...» և այլն: Ավելացվում է, որ նա հմուտ է եղել գրչության արվեստի մեջ ևս²³: Ուշագրավ է այն, որ հայսմավուրքային միավորների վերջում հիմնականում նշվում է տվյալ միավորի սրբացված անձանց, նահատակների մահվան փաստը՝ «Ի սմին աւուր/Յայսմ աւուր կատարեցաւ/փոխեցաւ առ Քրիստոս...» և այլն կաղապարային ձևակերպումներով, մինչդեռ այս «Պատմութեան...» մեջ Դավիթ Գեղամեցու մահվան մասին խոսք չկա, ինչը ևս ապացուցում է, որ Դավիթ Գեղամեցին կարող էր լինել նյութի հեղինակը²⁴: Դավիթ Գեղամեցին այս վարքում բնորոշվում է իբրև «սուրբ և զարմանալի հայրապետ», «այր ընդիր և փառավոր, հաճոյ կամացն Աստուծոյ», «սուրբ եպիսկոպոս», «սուրբ հայրապետ», «հրաշագործ եպիսկոպոս», «շնորհալի եպիսկոպոս», «նոր սքանչելագործ» և այլն:

Ընդ որում, կարելի է հետաքրքիր զուգահեռ տանել «Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» բնագրի և Դավիթ Գեղամեցու գրչության ժամանակի գլխավոր հիշատակարանի միջև. երկուսում էլ նույն մարդու կենսագրությունն է, սակայն յուրաքանչյուրում այն ներկայացված է մի դեպքում պատմության-վարքագրության, մյուս դեպքում հիշատակարանային կաղապարներին բնորոշ առանձնահատկություններով: Այսպես, եթե «Պատմութեան...» մեջ առավել ընդգրկվում են երկայացված են Դավիթ Գեղամեցու կյանքը, ծննդավայրը, իր կատարած գործերը, որոնք արժանի են հիշատակության, ու այդ ամենը մի փոքր արտահայտիչ, չափազանցված և պաթետիկ ոճով, ապա գրչության ժամանակի գլխավոր հիշատակարանում պարզապես թվարկվում են միայն նրա ծնողների անունները: Ավելին, ձեռագրի միավորներին կից եղած հիշատակարաններում իրեն նվաստացնող մակդիրներով բնորոշող Դավիթ Գեղամեցին անգամ չի շեշտում իր եպիսկոպոս լինելը:

Դավիթ Գեղամեցու «Ողբք ի Զուղա» չափածո երկը ՄՄ 3812 ձեռագրում առկա է ընդամենը 1 էջի չափով՝ 518ա: Բնագրի սկիզբն ու վերջը թերի են. առկա սկիզբը և ավարտը հետևյալն են՝ «///Զերեսս ի յետս դարձուցին,/ Ի նոցանէ փախուստ առին:/ Մէջ իւրեանցն հնարք իմացան,/ Աւերել զաշխարհս լժման,/ Ասաց տանել զամենեսեան/ Մինչ ի երկիրն Պարսկաստան... Վրանքն ամէն դրաց

²³ Քանի որ բնագիրը մեջտեղում մեկ թերթի չափով ընդհատվում է, այս ձևաչափով գրված հետաքրքիր շատ իրողություններ դուրս են մնում պարզաբանումից. որոնք, վստահ եմք, շատ ավելի լրացուցիչ տեղեկություններ կհաղորդեին Դավիթ եպս. Գեղամեցու մասին: Քիչ հավանական է, որ այդ թերթը՝ թեկուզ և պատառիկ տեսքով, պահպանված լինի որևէ տեղ. միտումնավոր կտրել-համելու դեպքում հավանաբար նաև ոչնչացվել է:

²⁴ Հետագայում՝ այլ գրչի ձեռքով գրելու դեպքում կգրվեր նաև այդ տվյալը, մինչդեռ Դավիթ Գեղամեցու կենսագրությունը հասնում է մինչև 1610 թվականի՝ իր գործունեությունը, այսինքն՝ մինչև ձեռագրի գրչության թվականը:

թողին, / Մալս եւ զուակս ոչ նայեցին, / Որպէս առիւծ գոչմամբ եկին, / Իբրեւ զաղ-
ւես յետս դարձին: / Յորժամ յաղթեաց մեծ վագ//»: Հատկանշական է, որ «Ողբ
ի Զուղա» չափածո երկի բնագիրն առկա է միայն թ. 518ա երեսին, որից հետո
շարադրանքը կիսատ է, և 518բ երեսը չգրված է (ժամանակ անց հետագայի
մեկ-երկու հիշատակարան է գրվել). այս երևույթը ևս կասկածի տեղիք տվեց
նյութի՝ հեղինակի ինքնագիրը լինելու առումով: Քանի որ եթե բնագիրը ինքնա-
գիր է և այլ տեղից ընդօրինակություն չէ, բացառվում է, որ հեղինակը նրա շա-
րունակությունը գրեր այլ տեղ՝ բաց թողնելով թերթի հակառակ երեսը: Եթե
եսայի գրչի ձեռքը լիներ, կարելի էր ենթադրել, որ վերջինս միայն այդ չափով է
ընդօրինակել: Կրկին ձեռագրի՝ 518 թերթի մանրամասն ուսումնասիրությունից
պարզ դարձավ, որ այդ թերթը (ինչպես և թերթերի մեծ մասը) նախապես ստաց-
ված է եղել 2 առանձին՝ ավելի բարակ թղթերի սոսնձումով. այժմ թ. 518-ը՝ երկ-
փեղկված-առանձնացված է, և թերթի երկրորդ մասը, որտեղ «Ողբ Ի Զուղա»-
ի Բեն երեսի բնագիրը պետք է լիներ, այժմ թափված է²⁵ (ըստ ստորև նշվող
հրատարակված աղբյուրներում «Ողբ Ի Զուղա»-ի ծավալի՝ թափված է նաև
հաջորդ առնվազն մեկ թերթի նյութը): Զեռքերի համեմատությունից ևս կարող
ենք փաստել, որ բնագիրը գրվել է Դավիթ Գեղամեցու ձեռքով:

Ուստի «Ողբ Ի Զուղա»-ն Դավիթ Գեղամեցու ինքնագիրն է՝ որպես իր ձեռ-
քով ընդօրինակված ձեռագրում չափածո հիշատակարան: Ընդ որում՝ գրված է
ձեռագրի վերջին թերթի վրա, ինչը ևս մի անգամ փաստում է, որ մինչ այդ եղած
Դավիթ եպիսկոպոսի «Պատմութեան...»-ը հենց ինքը՝ հեղինակը տեղյակ է եղել:
Դավիթ Գեղամեցու «Ողբ Ի Զուղա» չափածո երկն առաջին անգամ հրատարա-
կել է Ղ. Ալիշանն իր «Հայապատում» աշխատության մեջ²⁶: Ուշագրավ է այն, որ
Ղ. Ալիշանի հրատարակության մեջ ձեռագրումն եղած սկիզբը՝ կես սյունակի չա-
փով պակաս է. սկսվում է «Ողբամբ երկիրս Արարատեան» տողից: Ծանոթագրու-
թյունից պարզ է դառնում, որ Ալիշանն այն հրատարակել է հենց այս՝ ՄՄ 3812
Հայսմավուրքից²⁷, բայց թե ինչո՞ւ է բաց թողել բնագրի գոնե առկա սկիզբը,
դժվար է ասել²⁸: Ընդ որում՝ Ալիշանի հրատարակության մեջ Դավիթ Գեղամեցու

²⁵ Թ. 518-ի զույգը՝ ք. 517-ը ևս երկու քերթերի միացումով է, ինչպես նաև «Պատմութեան...»՝
քք. 514-515-ի միջև կտրված քերթի եղևոր:

²⁶ Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 614-616:

²⁷ Ծանոթագրության մեջ Ալիշանը նշում է հեղինակին և վերջինիս ծնողներին, որոնց մասին
տեղեկություններն առկա են ՄՄ 3812 ձեռագրի գրչության ժամանակի հիշատակարանում
(չենք բացառում, որ Ալիշանը կարող էր այս Հայսմավուրքի՝ այլ ընդօրինակությունից ևս հրա-
տարակել, սակայն ձեռագիրը մեծադիւ է, ըստ այդմ, վերջինիս ամբողջական ընդօրինակ-
ված լինելը բիշ հավանական է):

²⁸ Նշված հրատարակության Առաջաբանում Ալիշանը պարզաբանում է նյութերի ընտրության
սկզբունքները՝ նշելով, որ հիմնականում ընտրել է պատմական առումով կարևորագույններ:

«Ողբք ի Զուղա» չափածո երկը նշված տողից սկսած ամբողջական է՝ մինչև վերջ: Սա նշանակում է, որ Ալիշանի հրատարակության ժամանակ ՄՄ 3812 ձեռագրում վստահաբար նյութի վերջը թափված չի եղել, հնարավոր է եղած լիներ նաև «Ողբք ի Զուղա»-ի սկզբի՝ այժմ թափված մասը²⁹:

Ամփոփենք՝ Դավիթ Գեղամեցու (որպես շարադրանքի հեղինակի) ձեռքով գրած լինելու և իր գիտությունը ձեռագրում այս «Պատմութեան...» լինելու օգտին են հետևյալ փաստերը.

ա. «Պատմութիւն...»-ը զետեղված է Հայսմավուրքի բուն բովանդակության ավարտից անմիջապես հետո, գրված է որպես հերթական միավոր. շարադրանքի վերջում բոլոր միավորների նման ունի ստացողի փոքր հիշատակարան, այսինքն՝ գրվել է հստակ որպես հայսմավուրքային միավոր-մաս ձեռագրի գրչության ժամանակ, ու դա արվել է Դավիթ եպիսկոպոսի ձեռքով գրված հիշատակարանից առաջ, նաև մինչ «Ողբք ի Զուղա» երկը, որը հստակ Դավիթ Գեղամեցունն է:

Մի մասը, եթե չի վրիպել, ապա միտումնավոր չի դրել՝ ցանկանալով չերկարաբանել. «Անշուշտ նոր հրատարակելով բնիկ և օտար գրոց և օրագրոց մէջ կան կարեւոր գիտելիք այս գործոյս համար, որք կամուս և ակամայ վրիպած են աշէն, կամ չեն ուզած երկար քննաբանութեանց առիթ տալ, յորոց թէ և օգտուեւ եմ երբեմն, բայց և ձանձրացեւ ի շատաբանութեանց, և չեմ փափագիր ձանձրացընել գուրիշները» (տե՛ս Առաջաբանի երրորդ և չորրորդ էջերը. էջակալում չունի): Գուցե այստեղ հենց այդ դեպքն է. պատմական առումով ոչ այնքան կարևոր համարած լինի «Ողբք ի Զուղա» երկի սկզբի հատվածը և միտումնավոր չդրած:

²⁹ Ավելի ուշ «Ողբք ի Զուղա» երկը հրատարակված է նաև հետևյալ աշխատություններում՝ Հայերեն ձեռագրերի ժէ գրքի հիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), հ. Ա, էջ 365-368 (այստեղ տպված ըստ ՄՄ 3812-ի. ձեռագրումս եղած մասն է, իսկ մնացած թափված մասը վերցված է Դ. Ալիշանի «Հայապատում»-ից) և Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը (XVI-XVII դդ.), երկու հատորով, հ. երկրորդ, աշխատասիրությամբ՝ Հ. Սահակյանի, Երևան, 1987, էջ 47-51 (բնագրի վերաբերյալ՝ էջ 668, ձեռագրիս վերաբերյալ՝ էջ 788): Հ. Սահակյանն այն հրատարակել է 3 աղբյուրի համեմատությամբ՝ ՄՄ 3812, Վիեն. 32, 14բ-15բ (Յուզյակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Հ. Յակովբոս Վ. Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 181), Դ. Ալիշան, Հայապատում: Վիեննայի նշված ձեռագիրը շղագրով ու՝ 19-րդ դ. ընդօրինակություն է ժողովածու: Նկարագրության մեջ նշվում է, որ այն ներառում է տարբեր նյութեր մասնավորապես էջմիածնի ձեռագրերից, ու ամենայն հավանականությամբ հենց ՄՄ 3812 (էջմիածնի հավանադրուում եղած շրջանում) ձեռագրից էլ ընդօրինակվել է «Ողբք ի Զուղա» երկը (սկիզբը համընկնում է ՄՄ 3812-ին՝ «///Զերեսս ի յետս դարձուցին»): Հավանական կլինեւ, որ Ալիշանը երկը հրատարակած լինեւ Վիեննայի ձեռագրից, սակայն նա նշում է Հայսմավուրքի մասին տվյալներ, որոնք չկան Վիեն. 32 ձեռագրում: Հ. Սահակյանի կարծիքով՝ Դ. Ալիշանը հրատարակել է իր ձեռքի տակ եղած այլ՝ մեզ անհայտ աղբյուրից, քանի որ, ըստ նրա, բաց է թողնված ձեռագրումս առկա մասը: Նաև՝ քանի որ ՄՄ 3812 ձեռագրում (որպես ինքնագիր օրինակ) Ողբի սկիզբը և վերջը թափված են, հեղինակի կարծիքով «Ողբք ի Զուղա» խորագիրը դրել է Դ. Ալիշանը: Սակայն, ինչպես նշվեց վերևում, ենթադրում ենք, որ Դ. Ալիշանը տեսել է ամբողջ երկը՝ խորագրով հանդերձ (մինչ թափված լինելը), պարզապես կրճատել է սկզբի մասը: «Ողբք ի Զուղա» երկի՝ որպես պատմական ողբի գեղարվեստական նշանակության մասին տե՛ս նաև Պ. Մ. Խաչատրյան, Հայ միջնադարյան պատմական ողբեր (Ժ՛Կ-ԺԷ դդ.), Երևան, 1969, էջ 146, 179-183:

բ. Եթե դիտարկենք այն ենթադրությունը, որ վերջինս կարող էր գրված լինել հետագայում, ապա հետագայի գրիչը բաց չէր թողնի մահվան մասին տվյալը: Յուրաքանչյուր հայսմավուրբային վարք կամ վկայաբանություն հիմնականում ավարտվում է տվյալ սրբին վերաբերող օրով (նշվում է, որ մահացել է այդ օրը)՝ մինչդեռ Դավիթ Գեղամեցու այս «Պատմութեան...» մեջ մահվան որևէ տվյալ չունենք, այստեղ խոսվում է մինչև ձեռագրի գրչության ժամանակի՝ 1610 թվականի իրադարձությունների մասին: Նաև՝ դժվար թե մի երկրորդ անձ մինչ այդ թվականն ընդգրկող իրադարձություններ գրեր հենց ձեռագրի գրչության ժամանակ, և այդ մասին տեղյակ չլիներ Դավիթ Գեղամեցին՝ որպես նույն այդ ձեռագրի գրիչ:

գ. Նույն էջում (514բ) առկա լուսանցագարդը և «Պատմութեան...» զարդագիրը նույն ծաղկողի ձեռքով են, ինչը բացառում է վերջինիս ավելի ուշ գրված լինելու հնարավորությունը: Եթե ձեռագրի ծաղկող ենք համարում Դավիթ եպս. Գեղամեցուն, ստացվում է, որ ինքը տեսել է «Պատմութիւն...»-ը և արել սկզբնատառի մանրանկարը:

դ. «Պատմութեան...» մասի նախապես փակված լինելը ևս մեր ենթադրության օգտին է. փակել են տվել, որպեսզի ժամանակ անց միայն բաց ու հասանելի լինի ուրիշներին: Այդ մասի փակելու այլ նպատակ դժվար է պատկերացնել:

Այսպիսով, բերված ձեռագրական, փաստագրական և այլ տեղեկություններ թույլ են տալիս եզրակացնել, որ ՄՄ 3812 ձեռագրում Դավիթ Գեղամեցին և՛ գրիչ է, և՛ Հայսմավուրբի բովանդակությանը բնորոշ՝ վարքի նոր գործող անձ, սքանչելագործ:

«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դաւթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին» առանձին վերցրած ինքնին կարևոր ու հետաքրքիր բնագիր է (իբրև ավելի ուշ շրջանի վարքագրության նմուշ, նաև Դավիթ Գեղամեցու կենսագրության՝ այս ձևաչափով շարադրանք)³⁰: Ստորև ներկայացնում ենք այդ բնագիրը:

³⁰ Դավիթ Գեղամեցու «Ողբի Ջողա» երկը հրատարակված երեք վերոնշյալ աշխատություններում (և՛ **Ղ. Ալիշանի** «Հայապատում»-ի մեջ, և՛ «Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ»-ում, և՛ **Հ. Սահակյանի** «Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծությունը» հրատարակության մեջ) նրա «Պատմութեան...» անդրադարձ չի արվել թեևս նշված աշխատությունների բնույթից ելնելով: **Ղ. Ալիշանը** Դավիթ Գեղամեցուն միաժամանակ համարելով և՛ Ողբի հեղինակը, և՛ Հայսմավուրբի գրիչը՝ չի անդրադարձել «Պատմութեան...» առհասարակ: Ըստ այդմ, Դավիթ Գեղամեցու «Պատմութիւն...»-ը մինչ օրս հրատարակված չէ, այն առկա չէ հետևյալ ժողովածուներում ևս՝ Հայոց նոր վկաները (ժողովրդական հրատարակութիւն), Բ. Ա. (1155-1485), կազմեցին **Յ. Մանանդեան** և **Հ. Աճառեան**, Վաղարշապատ, 1902 և նույնի գիտական հրատարակութիւն, աշխատությունը մեջ՝ Հայոց նոր վկաները (1155-1843), գիտական հրատարակութիւն, աշխատությունը՝ **Յ. Մանանդեանի** և **Հ. Աճառեանի**, Վաղարշապատ, 1903:

Բնագիրը պատրաստել ենք հետևյալ սկզբունքներով.

1. Ուղղագրական շեղումներն ընդգծել ենք:
2. Անտեսել ենք տողադարձի գաղտնավանկ Ը-ն, պահպանել ենք ուղղախոսական Ը-ն:
3. Ուղղանկյուն փակագծերում [] վերականգնել ենք ջնջված, իսկ կոր փակագծերում () չգրված, սակայն ենթադրվող տառերը:
4. Բնագիրը կետադրել ենք ըստ արդի կետադրական կանոնների:

[514բ] [Պ]ատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին Գափի Գեղամեցոյ՝ նոր սփանչեղագործին

Ի վերջ և ի դառն ժամանակի եղև սուրբ և զարմանալի հայրապետս³¹ այս՝ այր ընդիր և փառաւոր, հաճոյ կամացն Աստուծոյ: Եւ էր սա ի յերկրէն Գեղամայ՝ ի գեղջէն Շողավանքոյ, որդի առն մեծի ռամկի: Յորժամ ծնաւ սա ի մաւրէն և եղև է. ամեա, ետուն ծնողք սորա ի յուսումն Սուրբ Գրոց. յուսաւ զամենայն Հին և Նոր կտակարանն Աստուծոյ և զամենայն հանճարս իմաստասիրաց, և զամենայն մեկնեալ և զթարգմանեալ գիրս ի յաստուածաբնակ սուրբ հայրապետացն և ի սուրբ վարդապետացն, և եղև արի և քաջ բան ի բուն, որ և ի առ սայ կատարեցաւ զասացեալն ի Տեառնէ, որ հրամայէ ի սուրբ Աւետարանին, թէ՛ «Գնացից ի նոսա և բնակեցայց ի նոսա»³², և այնչափ զօրացաւ սա, մինչև եղև բնակարան Հոգոյն Սրբոյ և լըցաւ աստուածային շնորհօքն, մինչ զարմանալ ամենեցուն՝ և ասեն, թէ՛ արժան է սա՝ հայրապետութեան, և կամակցութեամբ ամենայն ժողովրդեանն՝ ձեռնադրեցին զսա եպիսկոպոս և նստուցին ի յաթոռն Խորոտկան, որ յանուն Սուրբ Աստուածածնին շինեցաւ: Եւ եղև սուրբ եպիսկոպոսս այս քարոզ բանին Աստուծոյ. քարոզէր և աւետարանէր ամենայն ժողով(րդ)եանն, և յուսուցանէր հանապազ աւր՝ ի տուէ և ի գիշերի, և առնէր բազում նշանս և սքանչելիս, և աղօթիւք դարձուցանէր զանհաւատս և հաստատէր ի հաւատս քրիստ(ոնէ)ութեան, և ոչ ոք կարէր ի վիճակ սուրբ հայրապետիս՝ ոք անցանել ի պատուիր(ան)ացն Աստուծոյ ³³ [515ա] ³³ նորոգէին զխախտ]եալ և զկործանեալ տաճարսն Աստուծոյ: Եւ մի ի բազմացն այս հրաշագործ եպիսկոպոսն եղև, [զ]ի ի թվիս Հայոց ՌԾԹ. (1610) ամի եղև ցանկացող սուրբ հայրապետս և կամեցաւ նորոգել զաթոռն իւր՝ Խորոտկան, զի վաղուց ժամանակեա էր եկեղեցին

³¹ Մասամբ ֆերված-ջնջված:

³² Հմմտ. Բ Կորնթ. Զ 16:

³³ Թ. 514-5ի միջև 1 թ. կտրված-հանված. բնագիրը՝ թերի: 514բ-ի երկրորդ սյունակի վերջում 1 բառ ֆերված-ջնջված: Ամենայն հավանականությամբ գրված է եղել «Դաւիթ». ընդգծված տառերը նշմարվում են, սակայն այլ տառաձևեր ևս կարելի է նշմարել՝ «և», «մ». վերջին բառը ջնջել, իսկ հաջորդ թերթը կտրել-հանել են:

և փայտաշէն, և կամակցութեամբ հզօրին Աստուծոյ՝ սկսաւ շինել, և ամենեքեան, որք լսէին՝ զարմանային և ասէին՝ այն ոչ է կարողութիւն եպիսկոպոսի, այլ թագաւորի, զի իշխանութեամբ արասցէ և բազում գանձս և ոսկիս ծախեսցէ, և սա համարձակեալ առանց գանձոյ և առանց իշխանութեան, այլ զօրութեամբ Սուրբ Հոգոյն և սքանչելագործ աղօթիւքն իւր շինեաց զեկեղեցիս մեծ և փառաւոր, բարձ[ր] և ահաւոր, կամարայարկ և գմբեղաձև. և որք տեսին՝ հի[ան]ային և [փառս] տային Աստուծոյ՝ տուողին այն[պիսի շնոր]հաց: Այլ և շն[որ]հալի եպիսկոպոսս // ³⁴ նման էր անուանակցին իւրոյ՝ սուրբ մարգարէին Դավթի, և հանապազ զմարգարէութիւնն և զերգն ի սուրբ բերանն ունէր, և անդադար աղօթս մատուցանէր Աստուծոյ: Որ և ուսեալ էր սա զարուեստ գրչութեանն, և բազումք ի նմանէ յուսանէին և զարգարէին զեկեղեցիս գեղեցիկ և ոսկէկազմ գրեամբք: Վասն անձանձիր և աննախանձ յուսուցանելոյ՝ զմտամոլար մարդիկք յորժամ գային առ սա և առնէին շնորհք ի սմանէ և զօրանային զօրութեամբ Սուրբ Հոգոյն, որոյ յիշատակն արհնութեամբ եղիցի ³⁵:

|515ա| Երջանիկ Տէ՛ր փառաւոր,
 [Ս]արսեմ ³⁶ յահէդ քո զաւր(աւ)որ:
 [Ա]րդ, արհնեալ է բանն երկնաւոր՝
 [Յ]իսուս Քրիստոս՝ սուրբ և բոլոր:
 Ի քո դասէդ զիս մի՛ մերժեր,
 Ո՛վ երջանիկ աղօթաւոր,
 Հաստատութեամբ կենաս ³⁷ մնաս,
 Մինչ որ գնաս Հայրն երկնաւոր:

³⁴ Մեկ բառ փերված-ջնջված: Վստահաբար պետք է լինի [Դավթի]. անունը փերդ-ջնջողը չի մտածել, որ հաջորդող բառակապակցությունից կարելի է հետադարձաբար կոտորել, որ խոսքը **Դավթ** անվան մասին է՝ «...Այլ և շն[որ]հալի եպիսկոպոսս // նման էր *անուանակցին իւրոյ*՝ սուրբ մարգարէին **Դավթ**...»:

³⁵ «*Պատմութեան...*»-ը կից առկա է նաև համապատասխան, անանուն հիշատակարան (ենթադրելի է՝ կրկին Դավթի Գեղամեցու հեղինակությամբ՝ որպես «*Պատմութեան...*» շարունակություն), որին նոր միայն հաջորդում է բուն ստացողի հիշատակարանը: Ուստի դա ևս ներառում ենք այստեղ:

³⁶ Կարմրագիր սկզբնատառերն ավելի հեշտ ջնջված:

³⁷ Հնարավոր է՝ այստեղ **կենաց** իմաստի աղավաղված տարբերակն է, սակայն չենք բացառում նաև **կենալ** (մնալ)՝ խոսակցական բայաձևի առկայությունը:

HASMİK IRITSYAN

**BISHOP DAVID GEGHAMETS'I AS A SCRIBE
OR A NEW WONDER-WORKER IN THE SAME MANUSCRIPT?
(MS M3812, SYNAXARIUM)**

Key words: Synaxarium, Bishop David Geghamets'i, medieval poet, ecclesiastical figure, scribe, wonder-worker, History of David Geghamets'i, lives of saints, hagiography, "Lament for Jugha".

The article discusses the issue of whether bishop David Geghamets'i is the scribe of the Synaxarium Ms M3812, a matter complicated by the manuscript's inclusion of a text entitled "The History of the Holy Bishop David Geghamets'i, the New Wonder-worker" (*«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին»*).

Bishop David Geghamets'i was Armenian poet and ecclesiastical figure of the 16th-17th centuries. He is most known as the author of the poem "Lament for Jugha" (*«Ողբք ի Զուղա»*) written in 1610. David Geghamets'i is also known as a scribe. The manuscript M3812 was also copied in 1610 in the village called Gharamurat. In all likelihood, bishop David Geghamets'i was also the illuminator of the manuscript.

The scribe inserted the text in question after the entries of the Synaxarium, before the main colophon. Although in some published studies David Geghamets'i is considered the scribe of the manuscript, the presence of this text in the manuscript raise doubts about whether this is true. It seems incredible that, in copying the Synaxarium, the scribe would insert his own biography among other saints and martyrs: describing himself as a "new thaumaturge", "wonder-worker bishop," and so on.

Taking into account all the handwritten, documentary and other information, it is possible to conclude that David Geghamets'i is both the scribe of the Ms M3812 and the character of the *Life*.

The article also contains the text of "The Story of the Holy Bishop David Geghamets'i, the New Wonder-worker" (*«Պատմութիւն սուրբ եպիսկոպոսին՝ Դավթի Գեղամեցոյ նոր սքանչելագործին»*).

АСМИК ИРИЦЯН

**ЕПИСКОП ДАВИД ГЕГАМЕЦИ КАК ПИСЕЦ ИЛИ НОВЫЙ
ЧУДОТВОРЕЦ В ОДНОЙ И ТОЙ ЖЕ РУКОПИСИ?
(№ 3812 ИЗ СОБРАНИЯ МАТЕНАДАРАНА, СИНАКСАРИЙ/ АЙСМАВУРК)**

Ключевые слова: Синаксарь (Айсмавурк), епископ Давид, Давид Гегамеци, средневековый поэт, церковный деятель, писец, чудотворец, История Давида Гегамеци, житие, агиография, «Плач по Новой Джульфе».

В статье рассмотрен вопрос, является ли епископ Давид Гегамеци писцом Синаксария М3812, если та же рукопись содержит текст под заглавием: «История святого епископа-нового чудотворца Давида Гегамеци».

Епископ Давид Гегамеци – армянский поэт и церковный деятель XVI-XVII вв. Наиболее известна его поэма «Плач по Новой Джульфе», написанная в 1610 г. Давид Гегамеци известен также как писец. Рукопись М3812 была создана в 1610 году в селе Гарамурад; по всей вероятности, Давид Гегамеци был также иллюстратором этой рукописи.

Интересующий нас текст писец разместил сразу же после основных единиц Синаксария, перед главной памятной записью рукописи. Несмотря на то, что в нескольких опубликованных трудах Давид Гегамеци считается писцом этой рукописи, присутствие вышеупомянутого текста вызвало сомнение, так ли это на самом деле? Кажется невероятным, чтобы писец разместил свою биографию в им же переписанном Синаксарии, наряду с другими святыми, и называл бы себя «новым чудотворцем», «этим чудотворцем епископом» и т. д.

Основываясь на рукописных, документальных и других сведениях, можно заключить, что Давид Гегамеци был и писцом рукописи, и характерным для Синаксария героем жития и чудотворцем.

К статье прилагается текст «История святого епископа-нового чудотворца Давида Гегамеци».